

בעל המאה ובעל הדעה: המאבק על כספי המגביות הציוניות בארצות הברית בשנות השלושים והארבעים

זהר שגב

א. הציונות האמריקנית בשנות השלושים והארבעים: שינוי והתפתחות
בראשית שנת 1941 מסר דוד בן-גוריון, יושב ראש הנהלת הסוכנות, דין וחשבון לחברי הנהלת הסוכנות היהודית בירושלים על ביקורו בארצות הברית. תחילה סיפר על הסיבה לביקורו ותיאר את יחסיו עם ציוני ארצות הברית:

ראיתי צורך במאמץ להקנות לציונות האמריקנית תכנית ציונית פוליטית [...] אמרתי להם: באתי הנה בתור ציוני סתם, כאורח לא קרוא, אתם לא הזמנתם אותי, אולם קבלתי ויזה מהקונסול האמריקני, וראיתי צורך לסור הנה בדרכי לארץ לשם בירורים ציוניים. יש לנו כרגע רק שני קיבוצים יהודיים בעלי ערך מדיני, הקיבוץ היהודי באמריקה והיישוב בארץ ישראל. בארץ ישראל אין אנו יודעים מה ילד יום, והרבה מאד יהיה תלוי בעמדת הציונות והיהדות האמריקנית, והכרחי שהציונות האמריקנית תדע ותקבע מה יש לעשות בשעת המלחמה ולאחריה, כי אין לחיות רק 'מן היד לפה'.¹

דבריו של בן-גוריון משקפים ריאליה היסטורית. ככל שהעולם נסחף למערכולת המלחמה, וככל שהלך והעמיק משברה של יהדות אירופה, כן התעצמה בקרב ההנהגה הציונית העולמית ההכרה באפשרויות הגלומות ביהדות אמריקה ובתנועה הציונית שם.

1 פרוטוקול הנה"ס, 16.2.1941, הארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ).

הייתה זו השתקפות של העלייה בעוצמתן ובחשיבותן של ארצות הברית בזירה העולמית ושל יהדות ארצות הברית בקרב יהדות העולם. החל מהמחצית השנייה של שנות השלושים, למרות הפחד של הציבור היהודי בארצות הברית מהתגברות האנטישמיות בגלל המשבר הכלכלי והתעמולה האנטי-יהודית שמקורה בגרמניה, חלה עלייה דרמטית בנכונותן של שדרות רחבות להתגייס לפעילות יהודית בכלל וציונית בפרט. הביטוי לה היה בכמות הכספים שנאספו לקרנות הפילנתרופיות ולמגביות הציוניות ובגידול משמעותי במספר חברות ארגון הדסה. ההחמרה במצב יהודי גרמניה, התגברותה של האנטישמיות במרכז אירופה ומזרחה והקרקע ההולך ומעמיק בין בריטניה לתנועה הציונית העצימו את תחושת הסולידריות היהודית שהתבטאה בפעילות הציונית. את מלוא עוצמתה ומשמעותה של הציונות האמריקנית בשנות השלושים והארבעים יש להבין לאור הזדהותם של היהודים בארצות הברית עם מטרות התנועה הציונית הרבה מעבר להגדרה המצמצמת של חברות רשמית בהסתדרות הציונית האמריקנית וארגון הדסה, והכירו בכך שבפעולותיהם למען מטרות ציוניות הם בחרו למצב עצמן בקוטב האתני הפרטיקולרי ביותר של הזירה האמריקנית באותן שנים.²

סתירה פנימית אפיינה את יחסו של בן-גוריון לציונות האמריקנית: מצד אחד הכרה בכוחה הכלכלי ובאפשרויות הטמונות ברתמת עוצמה זו לשם הגשמת מטרות הציונות; מצד שני רצון למנוע את עצמאותה ולהבטיח את הכפפתה להנהגה הציונית הלא אמריקנית.³ אכן, חוקרים רבים ציינו שתמיכתם הפוליטית והכלכלית של ציוני ארצות הברית הייתה גורם מרכזי שאפשר את ייסודה של מדינת ישראל.⁴

ברצוני להרחיב את היריעה שנפרשה במחקרים קודמים ולהדגיש את תמיכתם הפוליטית והכלכלית של ציוני ארצות הברית בשנות הארבעים בתנועה וביישוב בארץ ישראל. עם זאת, הם לא הסכימו להיות רק ספקים של שירותי תמיכה כלכליים ופוליטיים; הם ביקשו לקחת חלק פעיל במערך קבלת ההחלטות ולהיות שותפים בעיצוב דרכה של התנועה הציונית בהתאם לתרומתם הכלכלית. יש להבין את מאבקם

2 תהליכי התעצמותה של הציונות האמריקנית קיבלו ביטוי מעשי בכינוס הוועידה היהודית האמריקנית באוגוסט 1943. משתתפי הכינוס נבחרו באופן דמוקרטי וייצגו ארגונים ציוניים ולא-ציוניים מקרב היהדות האמריקנית. הוועידה קיבלה החלטות פרו-ציוניות מובהקות. על הוועידה בפרט ותהליכי התעצמותה של הציונות האמריקנית בכלל ראו, Samuel Halperin, *The Political World of American Zionism*, Detroit 1961, pp. 189-280; Henry L. Feingold, *A Time for Searching: Entering the Mainstream 1920-1945*, Baltimore and London 1992

3 לדיון בנוגע למקומה של הציונות האמריקנית בתכניותיו המדיניות של בן-גוריון ראו, אלון גל, דוד בן-גוריון: לקראת מדינה יהודית (להלן: גל, לקראת), קריית שדה-בוקר תשמ"ה.

4 ראו, למשל, אריאל ל' פלדשטיין, קשר גורדי: דוד בן-גוריון, ההסתדרות הציונית ויהדות ארצות הברית, 1968-1948, קריית שדה-בוקר וירושלים 2003; דוד הלל שפירא, מפילנתרופיה לאקטיביזם התגבשותם של ציוני ארצות הברית לקבוצת השפעה מדינית והיחלצותם למאבק על עתיד ארץ ישראל 1933-1945, ירושלים 2001.

לעצמאות כלכלית במסגרת התנועה הציונית בשנות הארבעים על רקע דרכם השונה מזו האירופית. ציוני ארצות הברית נמנעו מלציין את העלייה לארץ ישראל כמרכיב מרכזי באידאולוגיה ובמעשה שלהם והפכו את ציונותם לחלק חשוב במרקם חייהם בתוך החברה האמריקנית.⁵

ב. תורמים פסיביים או שותפים פעילים

נושא גיוס הכספים שימש ציר מרכזי במאבקם של הציונים האמריקנים לשיפור מעמדם במסד הציוני. חשיבותם הכלכלית קיבלה משנה תוקף בגלל מצבם הכלכלי הקשה של התנועה הציונית והיישוב בארץ ישראל בפרוץ מלחמת העולם השנייה, והתביעות להגדלת התרומות תפסו מקום מרכזי בביקוריהם של וייצמן ובן-גוריון בארצות הברית.⁶ אולם למרות היותם המקור העיקרי למימון תקציבה של התנועה הציונית, נמנעה מהם השפעה ממשית על דרכי השימוש בכסף ועל מדיניות התקציב הציונית. חוסר יכולתם של הציונים האמריקנים לתרגם את עוצמתם הכלכלית לכוח פוליטי בתנועה הציונית היה אחד מן הגילויים הבולטים של חולשתם הפוליטית היחסית מאז שנות העשרים ועיוות ארגוני שלדעתם צריך היה לתקנו.⁷

ניסיונותיהם של ציוני ארצות הברית להשפיע באו לידי ביטוי בדיונים הנוגעים לתקציב הנהלת הסוכנות בשנת 1939. המצב בארץ ישראל בעקבות המרד הערבי חיב חלוקה מחודשת של התקציב והקצאת משאבים רבים יותר לתחום הביטחון. לשם כך היה צריך לשכנע את ראשי המגביות בארצות הברית בנחיצות השינויים, ולקבל את אישורם לחלוקה המחודשת של התקציב.⁸ למרות אילוץ הביטחון והצרכים הדחופים

5 ראו, למשל, עופר שיף, 'מבט אחר על האמריקניזציה של הציונות', עיונים בתקומת ישראל, כרך 10 (2000), עמ' 180-206.

6 יואב גלבר, 'התגבשות היישוב היהודי בארץ ישראל, 1936-1947', בתוך: משה ליסק (עורך ראשי), תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל: תקופת המנדט הבריטי, חלק שני, ירושלים תשנ"ה, עמ' 303-464. עדות נוספת לקשיים הכלכליים עמם התמודדה התנועה הציונית וחשיבות התרומות מארצות הברית בהקשר זה ראו דברי אליעזר קפלן בפרוטוקול הנה"ס, 11.6.1941, אצ"מ. בנוגע לחשיבות הכספים האמריקנים בתקציב ההסתדרות הציונית ראו, מכתב יושב ראש מחלקת הארגון בהנהלה הציונית, ליאו לויטרבך, לבן-גוריון, 8.3.1938, ארכיון דוד בן-גוריון (להלן: אב"ג), התכתבות. על פי טענת אוסישקין, יושב ראש הנהלת הקרן הקימת, ארצות הברית הייתה המקום היחיד שניתן היה לפעול בו למען הגדלת ההכנסות של הקרנות הציוניות. פרוטוקול הנה"ס, 11.6.1941, אצ"מ.

7 בנושא הביטחון ראו מעורבותם של ראשי המגביות בארצות הברית בחלוקה מחודשת של התקציב הציוני בגלל המצב הביטחוני המיוחד בשנת 1939, מכתב אליעזר קפלן ללואי ליפסקי, 4.5.1939, אצ"מ, F38/1335. בנוגע למעורבות בתקציבים חברתיים וכלכליים ראו, מכתב דוד בן-גוריון למזכירות הוועד הפועל, 24.1.1939, אב"ג, התכתבות. על תקצוב קבוצות מיעוט בישוב בארץ ישראל ראו, למשל, דברי אליעזר קפלן בהנה"ס, 15.6.1941, אצ"מ.

8 מכתב אליעזר קפלן ללואי ליפסקי, 4.5.1939, אצ"מ, F38/1335.

דרשו ראשי המגבית ואנשי הארגונים הציוניים בארצות הברית לבדוק את דרכי חלוקת התקציב. כך למשל כשפנו אנשי המערכת הכלכלית בארץ ישראל, בראשות גזבר הסוכנות אליעזר קפלן, לארגון הדסה בבקשה להקצבת חירום נוספת בעקבות המרד הערבי, שחרגה מגבולות התקציב השנתי שאושר, לא הסתפקו מנהיגות הארגון בכותרת 'מצב חירום'. הן דרשו פירוט מדוקדק של הסיבות לחריגה התקציבית ושל המטרות שלשמן יוצא הכסף הנוסף.⁹ בתגובה האמריקנית באו לידי ביטוי גם הבדלים תרבותיים בין הממסד הציוני בארץ ישראל ובין ציוני ארצות הברית בהקפדה על נהלים ובשמירה על מינהל ציבורי תקין, שלדעתם של ציוני ארצות הברית נעדרו מדרכי התנהלותה של הבירוקרטיה הציונית.¹⁰ אליעזר קפלן ביקש הגדלת התקציב בסך שני מיליון דולר, אבל נמנע מלצרף חומר רקע, לא הוסיף הסברים על הסיבה לבקשה ולא ציין את דרכי חלוקת הכסף הנוסף. הדרישה לצרף חומר רקע לבקשה נראתה לו מוזרה והוא ראה בה פגיעה בסמכות ההנהלה הציונית. לעומת זאת נשות הדסה דרשו חומר רקע כתנאי לדיון בבקשתו וקפלן נאלץ לבקש את אישור ההנהלה להעברת המידע המבוקש.¹¹

סוגיית ההקצבות לשעת חירום לא הייתה מקרה יוצא דופן בניסיונות של ציוני ארצות הברית להשפיע על היישוב בארץ ישראל באמצעות התקציב. במכתב למזכירות הוועד הפועל, בדרכו חזרה מארצות הברית ב-1939, סיפר בן-גוריון על פגישה שקיים עם הנהגת הדסה. מרביתה הוקדשה לדיון בתלונות של מנהיגות הארגון על 'שלטון הפועלים' בארץ ישראל ועל קיפוח המעמד הבינוני והציונות הכללית בכל תחומי החיים: התיישבות, שירותים סוציאליים, הנהגת היישוב והתנועה הציונית. לאור הטענות שהופנו כלפיו ביקש בן-גוריון חומר ומידע מפורט בנושאים רבים: מבנה קופת חולים, מידת השתתפות היישוב בתקציב מוסדות הדסה, קיום לשכות עבודה משותפות והסיבות שמנעו הקמת לשכות נוספות, תיאור מערכת החינוך בארץ ישראל על הזרמים שבה ומקורות התקציב של כל זרם מהממשלה הבריטית ומהתקציב הציוני, תשלום דמי אבטלה ומבנה מערכת הסעד.¹² השאלות שהעלו מנהיגות הדסה מלמדות על היכרות עם המציאות בארץ ישראל ועם מאפייניה הייחודיים של החברה היישובית. ממכתביהם של קפלן ובן-גוריון עולה שהיה קיים מתח בין הנהלת הסוכנות בארץ ישראל והגופים המממנים בארצות הברית.

9 מכתב אליעזר קפלן לחברי הנהלת הסוכנות בירושלים, 4.6.1940, אצ"מ, F38/1186.
 10 ראו בהקשר זה את ביקורתה של רוז גייקובס, נשיאת הדסה לשעבר וחברת הנהלת הסוכנות על דרך התפקוד של ההנהלה הציונית. אצ"מ, A43/375.
 11 פרוטוקול הנה"ס, 24.3.1939, אצ"מ.
 12 בן-גוריון היה מודע לזמן הרב שהיה דרוש לאיסוף החומר ולכן ביקש: 'לכל תעכבו את התשובות עד שתרכזו את כל החומר המבוקש, אלא תשלחו לי מיד כל תשובה בהתקבלה מהמוסד המעוניין, מבלי לחכות לתשובה ממוסד שני'. מכתב בן-גוריון למזכירות הוועד הפועל, 24.1.1939, אב"ג, התכתבות.

המאבק בין שני הממסדים מתגלה מזווית נוספת. ציוני ארצות הברית ביקשו להבטיח את הבלעדיות והמונופול של המגביות האמריקניות על איסוף הכספים בארצם. קיומם של הסכמים בסוגיה זו נלמד מדבריו של אליעזר קפלן בנוגע לפתיחת נציגות של בנק הפועלים בארצות הברית. ההסכמים הבטיחו תיאום מוקדם של כל פעילות כלכלית בארצות הברית, אי פגיעה במגביות האמריקניות וכפיפות של הארגונים הכלכליים הארץ ישראלים בארצות הברית למוסדות הציוניים האמריקניים. אליעזר קפלן הדגיש סוגיה זו וכתב, 'קבענו שאין לתת המלצות לאנשים הנוסעים לאמריקה מבלי לבוא על כך בדברים קודם אתכם, והנני בא למלא את ההסכם הזה'. בנוסף הוא הבטיח את המשך הכפיפות של בנק הפועלים למוסדות הציונים בארצות הברית, 'אנשי הבנק הודיעו לי מפורש שיבואו בדברים עם יו. פ. א. (המגבית הארצישראלית המאוחדת, United Palestine Appeal) וייכנעו לכל דרישותיה המכוונות למנוע פגיעה בפעולות המגבית'.¹³ רצונם של ציוני ארצות הברית ביותר מעורבות בניהולו של הכסף הציוני בא לידי ביטוי ברצונם להקציב אחוז מסוים מכספי המגביות על פי החלטתם הבלעדית. קפלן התנגד נחרצות לדרישתם להקצבת 75,000 דולר שיוצאו בארץ ישראל על פי הוראותיהם. הוא כתב ללואי ליפסקי (Lipsky), 'יושב ראש ההסתדרות הציונית האמריקנית אחרי מפלת ברנדייס, 'כפי שאתה יודע הוחלט פה אחד לאחר דיון רב לענות בשלילה, כי חושבים אנו את הדרך הזאת להורסת, הן מבחינת האינטרסים של הקרנות והן מבחינה ארגונית'.¹⁴ קפלן הדגיש שהנושא לא היה סכום הכסף המבוקש אלא ויכוח עקרוני על השליטה על התקציב הציוני. התנגשות דומה התגלתה בנוגע למימון הישיבות בארץ ישראל. הציונים האמריקנים ניסו להגדיל את מספר הגופים שתקצבו, ולכלול במערך זה גם את הישיבות. פעולתם נתקלה בהתנגדות חריפה של קפלן, שכגזבר הסוכנות טען: 'זו הפעם הראשונה שהנהלת המגבית מקציבה סכום מסוים לפעולה בארץ ישראל בלי הסכמתנו'. דעה דומה הביע יושב ראש הקרן הקיימת מנחם אוסישקין, שטען: 'המגבית יכולה רק להמליץ לפנינו על הקצבה זו או אחרת וההחלטה היא בידנו. אין לדעתו להסכים לשיטה זו. הוא למשל, מטעם הקרן הקיימת לא יסכים להוציא את כספי הקרן הקיימת לענייני עזרה לחוג זה או אחר'.¹⁵ חוסר היכולת להיאבק בהחלטת האמריקנים הביא להצעה לקבל את החלטתם לתוספת תקציב לישיבות, אבל לעקרה מתוכן על ידי קיצוץ סכום מקביל מתקציב הישיבות של הנהלת הסוכנות.¹⁶ ההקצבה לישיבות ולמזרחי הייתה חלק מתהליך רחב

13 מכתב אליעזר קפלן ללואי ליפסקי, בעניין פתיחת בנק הפועלים, 12.10.1938, אצ"מ, S53/85.

14 מכתב אליעזר קפלן ללואי ליפסקי, 4.5.1939, אצ"מ, F38/1335.

15 פורטוקול הנה"ס, 15.6.1941, אצ"מ.

16 דברי משה שפירא, חבר הפועל המזרחי בהנה"ס, שם.

שבמסגרתו הם דרשו להקציב מאות אלפי דולרים למוסדות שקופחו לדעתם.¹⁷ לדבריו של קפלן, הפגיעה בסמכות הסוכנות גברה משגורמים ביישוב החלו לפנות ישירות לארצות הברית, תוך עקיפתה. פניות אלה חיזקו לדעתו את הרושם בקרב היהדות האמריקנית כי הנהלת הסוכנות מקפחת חוגים שונים, ואת עמדת ציוני ארצות הברית שיש לפעול למען תקצוב ישיר של קבוצות מיעוט שלא במסגרת תקציב ההנהלה הציונית. לנוכח התפתחויות אלה הוא הדגיש, 'ברור כי אנו נשיב על כל הפניות האלה בשלילה, אבל יש להצטרף שאנשי היישוב הופכים בעיני האמריקנים לשנוררים'.¹⁸ שליטה מוחלטת של הנהלת הסוכנות על המגעים הכלכליים עם ציוני ארצות הברית הייתה אמצעי למנוע מהם לנצל בקשות של גורמים בממסד הציוני לתקצב אותם באופן עצמאי. מצב כזה עלול היה לפגוע בסמכות ההנהלה הציונית בארצות הברית וביישוב, כפי שעולה מיומנו של בן-גוריון בראשית שנת 1939. בן-גוריון סיפר על דרישתם של ציוני ארצות הברית שרצו בניגוד לדעתו ולדעת הנהלת הסוכנות להפריש מהכנסות המגבית 75,000 לצורכי מפלגת הציונים הכלליים בארץ, בעיקר לטובת פעולה בקרב הנוער.¹⁹ את הכסף אמורה הייתה לחלק אמנם הנהלת הסוכנות, אבל על פי הוראות האמריקנים.

רצונו של בן-גוריון להבטיח שהכסף הנאסף בארצות הברית ינוהל בשליטתו הבלעדית אותגר לא רק על ידי הציונות האמריקנית אלא גם בזירה היישובית, כפי שהתגלה באותה שנה. בן-גוריון הגיב בחריפות על ניסיונותיו של הוועד הלאומי לגייס כספים באופן עצמאי בארצות הברית. יצחק בן-צבי, נשיא הוועד הלאומי, פנה במכתב לשלמה גולדמן (Solomon Goldman), נשיא ההסתדרות הציונית אמריקנית בשנים 1938-1940, וביקש תמיכה כלכלית בגלל מצב החירום. הוא כתב: 'שעת החירום הטילה על הוועד הלאומי תפקידים מיוחדים אשר ביצועם מחייב גיוס אמצעים. להתחלת הפעולה דרושה לנו קרן מיידית של מאה אלף דולר. פונים אליך ולידידים לתרום לקרן זו חמישים אלף דולר, מבלי לפגוע בתקציב הסוכנות היהודית'.²⁰ בקשתו של בן-צבי שההקצבה הייחודית לא תפגע בתקציב הציוני לא מיתנה את תגובתו של בן-גוריון, שהדגיש כי הבקשה לא תואמה אתו ושנודע לו על כך בדרך מקרה: 'ההנהלה הציונית מוחה נגד מעשה זה שנעשה בלי ידיעתה והסכמתה ורואה בזה צעד היוצא

17 קפלן הציג רשימה ארוכה של מוסדות וגופים: האוניברסיטה, הטכניון, בית הספר לדיג, קונסרבטוריון, סמינריון, עזרה סוציאלית, בנק התעשייה, בית ספר עמל, והסתדרות הרופאים. פרוטוקול הנה"ס, 20.1.1940, אצ"מ.

18 שם.

19 יומן בן-גוריון, 2.1.1939, אב"ג.

20 מכתב יצחק בן-צבי לשלמה גולדמן, 22.5.1939, אב"ג, התכתבות.

מגדרה של סמכות הוועד הלאומי ופוגע פגיעה קשה בהסתרות הציונית. ההנהלה הציונית רואה צורך שמיד תבטלו את הטלגרמה בטלגרמה שנייה.²¹ בן-גוריון והנהלה הציונית פעלו במקביל בארצות הברית ובארץ ישראל כדי להבטיח את שליטתם הבלעדית על מערך איסוף הכספים בארצות הברית, על חלוקת הכסף ועל השימוש בו. לכן התנגד בן-גוריון לאיחוד המגביות, שבבסיסו עמדה חלוקה מוסכמת מראש של הכספים הנאספים בארצות הברית בין הציונים ללא-ציונים. עיקר מטרתו הייתה הקפדה על שמירת האופי הייחודי של המגבית הארצישראלית והימנעות מהפיכתה למפעל שבסיסו פילנתרופי ולא-ציוני. הוא סיפר ששאל את אבא הלל סילבר, 'איך תעשה התעמולה הארצישראלית במגבית מאוחדת? האין סכנה שארץ ישראל תהיה רק עניין של נדבות וצדקה? האין אנו משתעבדים לג'וינט ומחלישים את התנועה הציונית'.²² בן-גוריון היה מוכן לשלם מחיר כלכלי תמורת קיום מגבית ציונית נפרדת:

אבל יש שם עניין המגבית הנפרדת, ואם מגבית נפרדת זאת תהיה מגבית ציונית, כאשר רצו לעשותה, היא תיתן גם תוצאות כספיות, אם כי לא בחנתי את התוצאות שהיא עתידה לתת, אבל היא תיתן הרבה מבחינה מוסרית ופוליטית, אם היא תתנהל באותה רוח שרצו לנהל אותה, ואם ארץ ישראל תעזור, אני מאמין שהתוצאות תהיינה חשובות מאד גם מוסרית וגם פוליטית.²³

ציוני ארצות הברית ניסו לשנות את דפוסי הפעולה שנקבעו בשנות השלושים ובמסגרתן הכסף שנאסף נוהל באורח בלעדי על ידי ההנהלה הציונית. הרצון לשלוט בחלוקת הכסף נבע לא רק מרצון להשפעה פוליטית אלא גם מחשש של ציוני ארצות הברית מאפליה לרעה ומפגיעה בגופים ומוסדות שלא היו קשורים לתנועת העבודה. הרצון לקיים חברה יישובית מגוונת שכל מרכיביה נהנים מזכויות שוות היה קשור להשקפת עולמם כאמריקנים שנאבקו בארצות הברית למען שוויון זכויות והתנגדו למדיניות הניהול הכלכלי הריכוזי שזוהתה עם תנועת העבודה. במקביל, הקפדה על הענקת תקציבים לקבוצות פוליטיות וחברתיות שאינן נמנות עם תנועת העבודה שירתה את הציונות האמריקנית, אשר ביקשה לפגוע בכוחה הפוליטי של תנועת העבודה שנתפסה בעיניהם כיריב פוליטי ואידאולוגי. ההנהגה הציונית אמריקנית הזדהתה עם הציונים הכלליים והתנגדה להשקפה שבן-גוריון היה מייצגה הכולט ביותר בנוגע לשלילת הגלות ולבכורתה של ארץ ישראל בכלל ולמול היהדות האמריקנית בפרט.²⁴

21 מכתב בן-גוריון להנהלת הוועד הלאומי, 23.5.1939, אב"ג, התכתבות.

22 יומן בן-גוריון, 15.1.1939, אב"ג.

23 פרוטוקול הוועד הפועל הציוני המצומצם, 24.2.1941, אצ"מ.

24 לדין נרחב בסוגיה זו ראו, זהר שגב, 'ציוני ארצות הברית במדינת ישראל בשנות החמישים: אפוזיציה פוליטית ואלטרנטיבה ליבראלית', עיונים בתקומת ישראל, כרך 12 (2002), עמ' 493-519.

ברוח זו רוז ג'ייקובס (Jacobs), נשיאת הדסה בעבר וחברת הנהלת הסוכנות, תבעה מן ההנהלה 'לא לעשות פעולות שתחשבנה להפליה לרעה לקיבוצים או נקודות הקשורים בארצות הברית'. ג'ייקובס סיפרה שהיא ביקרה ביישובים שונים, ובין השאר בכפר הילדים מאיר שפיה ובג'וערה. בביקוריה מסרו לה כי ממשלת המנדט הקציבה כספים לחינוך החקלאי, ומסרה את חלוקת הכסף להנהלת הסוכנות, שלא כללה את שפיה ברשימת הנהנים מהקצבה זו. בדומה, למרות המיקום המסוכן של ג'וערה, שהוקמה על ידי גרעין אמריקני, לא הקציבה קרן היסוד את הכספים הדרושים למקום. התרומה היחידה שהישוב קיבל היו 4,000 דולר שגייס שופט בית המשפט העליון והמנהיג הציוני לאי ברנדייס (Brandeis).²⁵ בן-גוריון הכחיש מכול וכול את הטענות על אפליה. 'בשם ההנהלה הוא הביע את צערו הרב על דבריה של רוז ג'ייקובס שאנו עושים הפליה לרעה של נקודה יישובית זאת או אחרת מפני שהיא אמריקאית'. הסיבות לכך היו לדבריו אובייקטיביות בלבד, ובכל מקרה טען שאנשי ג'וערה ראו עצמם יותר כאנשי השומר הצעיר מאשר כאמריקנים. קפלן ויצחק גרינבוים, חבר ההנהלה ומראשי יהדות פולין, הוסיפו וטענו שג'ייקובס חסרת ניסיון ניהולי והיכרותה עם ארץ ישראל מוגבלת, לכן אין ממש בטענותיה. קשה לתאר שבן-גוריון, קפלן וגרינבוים לא הכירו ברקע הציוני העשיר של ג'ייקובס ובמעורבותה האינטנסיבית במתרחש בארץ ישראל בתפקידה כנשיאת הדסה. ברור שטענותיהם היו פולמוסיות בלבד ומטרתן הייתה למנוע מג'ייקובס כנציגה ציונית אמריקנית לגלות מעורבות כלשהי במערך קבלת ההחלטות הציוני.²⁶

שאלת קיפוחם של מוסדות וארגונים שלא היו חלק מתנועת העבודה המשיכה להעסיק את ההנהגה הציונית האמריקנית כל שנות הארבעים. כך למשל בתום דיון בהנהלה האמריקנית של קרן היסוד, שבמהלכו הושמעו טענות על אפליית הציונות הכללית בארץ ישראל, במיוחד בנוגע לפעילות הנוער, סוכם על פעולות לחיזוק הקשר בין ציוני ארצות הברית לציונות הכללית בארץ ישראל.²⁷

הוויכוח הכלכלי בין ג'ייקובס וחברי הנהלת הסוכנות שיקף חילוקי דעות עמוקים על מעמדם של ציוני ארצות הברית. ההתנגדות לדבריה נגעה לא רק לביקורת שהשמיעה, אלא כוונה בעיקר לזכותה כציונית אמריקנית לבקר את פעולות ההנהלה. להערכתם של בן-גוריון ושותפיו להנהלה תפקידם של ציוני ארצות הברית הוגבל לאספקת שירותי תמיכה כלכליים ופוליטיים לתנועה הציונית וליישוב, ללא מעורבות

25 פרוטוקול הנה"ס, 22.5.1938, אצ"מ. ניתן לשער שג'ייקובס התכוונה לחברי קיבוץ עין השופט, שנוסד בשנת 1937 על ידי גרעיני השומר הצעיר מפולין ומארצות הברית. חברי הקיבוץ שכנו תחילה בג'וערה.

26 שם.

27 פרוטוקול הוועד המנהל של קרן היסוד בארצות הברית, 27.2.1946, מהדורת המיקרופילם של ארכיון אבא הלל סילבר בקליבלנד (להלן: ארכיון סילבר), 1082/1.

משמעותית בתהליכי קבלת ההחלטות ובלי שתרומתם הכלכלית תבוא לידי ביטוי בזכויות פוליטיות. ג'ייקובס לעומת זאת סברה שיש לתת לציוני ארצות הברית מעמד בהכרעת העניינים הפוליטיים והכלכליים בארצות הברית ובארץ ישראל, לא רק בפרשת ג'וערה.²⁸

שאלת התמיכה בקבוצות אופוזיציה ביישוב פילגה את הציונות האמריקנית. בתחילת שנת 1946 תקפו פועלי ציון בארצות הברית את אבא הלל סילבר, המנהיג הציוני-אמריקני החשוב ביותר במחצית השנייה של שנות הארבעים, שכיחן באותה תקופה כיושב ראש ההסתדרות הציונית האמריקנית.²⁹ בגלל החלטה להקצות חצי מיליון דולר מכספי המגבית לתמיכה בהתיישבות של חברי הצינוניים הכללים בארץ ישראל, ו-150,000 אלף דולר לבניית בית ההסתדרות הציונית בניו יורק.³⁰ פועלי ציון בארצות הברית, שפעלו במקרה זה בשם בן-גוריון טענו שהקצבת הכספים היא לא-חוקית, לא-מוסרית ומנוגדת לתקנון קרן היסוד. שימוש בכספי המגבית למטרות ציוניות אמריקניות, כפי שרצה סילבר, יפגע לדבריהם במגבית המאוחדת ובאמון של יהודי ארצות הברית במערך התרומות כולו. הם תבעו לקיים דיון דחוף במועצת החירום בהחלטותיו של סילבר, תוך שהם מאיימים לנקוט צעדים חריפים כדי להגן על קרן היסוד והקרן הקיימת.³¹

גם פרשת הקמתו של בית הסתדרות ציוני אמריקה בניו יורק בשנת 1946 והפעילות למען מפלגת הצינוניים הכלליים מלמדים על מאבק זה. ניסיונם של ציוני ארצות הברית להעביר חלק מכספי קרן היסוד והקרן הקיימת לידיהם בא לידי ביטוי מוקדם במכתב שנשלח מהלשכה הראשית של הקרן הקיימת בירושלים לאליעזר קפלן. כותרת המסמך: 'דרישת העסקנים בארצות הברית להקצבת סכומים לוועדה לשעת חירום ולעבודה

28 רוז ג'ייקובס, סיכום ביקור בארץ ישראל בשנת 1946, מסמכי רוז ג'ייקובס, ארכיון הדסה בניו יורק, מיקרופילם מס' 3. להערכה שלהדרה מגדרית הייתה מקום מרכזי בניסיונות לדחיקת מנהיגות ארגון הדסה ממרכז הפעילות הציבורית בארצות הברית וארץ ישראל ראו, Mary McCune, 'The Whole Wide Word, Without Limits': International Relief, Gender Politics, and American Jewish Women, 1893-1930, Detroit 2005, pp. 106-107 (להלן: מק-קון, נשים יהודיות).

29 מברק הנהלת פועלי ציון לסילבר, 20.3.1946, ארכיון סילבר, 1/190.
30 על פי השקפתם של סילבר וניומן היה קיים קשר הדוק בין הציונות הכללית בארץ ישראל להסתדרות הציונית האמריקנית. ראו, למשל, מכתב עמנואל ניומן, עוזרו של סילבר, לרוז ג'ייקובס, 21.2.1940, אצ"מ, A375/71.

31 במקביל להתחזקות מעמדו של סילבר בארצות הברית ובמסגרת ההתארגנות לקונגרס הציוני הכ"ב, השתדלה הנהגת מפא"י לחזק את ההתנגדות של פועלי ציון בארצות הברית לסילבר. ייתכן שמברק זה היה חלק מאותו מהלך. ראו דברי בן-גוריון במוזכירות מפא"י, 17.12.1945, ארכיון מפלגת העבודה (להלן: אמ"ע). על מערך הקשרים ההדוק בין פועלי ציון ובן-גוריון ראו דבריו של ניומן, שיצא נגד פעילותם של פועלי ציון בארצות הברית כזרוע של בן-גוריון ומפא"י. נאום ניומן, 3.7.1946, אצ"מ, A123/536.

מדינית בארצות הברית.³² בגוף המכתב סופר על מברק שנשלח מירושלים לישראל גולדשטיין (Goldstein), נשיא הקרן הקיימת בארצות הברית, ובו תשובה שלילית לבקשתו להקצבות שהוזכרו בכותרת. הנהלת הקרן הקיימת בירושלים הציעה לקפלן לנקוט עמדה דומה בעניין כספי קרן היסוד בארצות הברית.

קפלן דיווח לחברי הנהלת הסוכנות שבהיותו בארצות הברית שמע לעתים קרובות דרישה לפיקוח של הוועד הארצי האמריקני של קרן היסוד על הוצאות הנהלת הסוכנות. דרישה כזו הייתה מנוגדת לתקנון שלפיו חוץ מההוצאות המנהלתיות כספי קרן היסוד היו רכוש ההסתדרות הציונית. בעקבות הדיווח של פועלי ציון על הפרשת כספים לציונים הכלליים בארץ ישראל ולהסתדרות הציונית האמריקנית דרש קפלן לשגר מברק מידי לארצות הברית שיבהיר כי אין לקרן היסוד שם רשות להחליט על חלוקת הקצבות. סמכות זו הייתה שמורה להנהלה ולוועד הפועל המצומצם שאליהם יכולים ציוני ארצות הברית לפנות בבקשה להקצבות. קפלן הדגיש שמדובר בעניין עקרוני. אם ההנהלה הייתה מרשה למוסדות מקומיים, שהיו רק מכשיר להעברת הכסף, לעשות שימוש בכסף ולתת הלוואות, לא הייתה כל אפשרות לשליטה בתקציב ההסתדרות הציונית ולניהולו.³³ בישיבה נוספת שהוקדשה לנושא התנגד קפלן להצעות פשרה שעסקו בהיקפי הפרשות הכספים וחלוקתם על ידי קרנות פילנתרופיות שהיו חלק ממסגרת התקציב הציוני.³⁴ קפלן הודיע שבמידה שהתנגדותו תידחה, יאבק בקונגרס הבא: 'אני אעורר בקונגרס כל שאלה, אם אני אשתתף בו, היש עוד איזה מושג של יושר כלפי אחרים, שלא אתם האמריקנים מחלקים את הכספים שאוספים באמריקה. היום אתם רוצים לעצמכם 500,000 דולר, מחר תרצו דבר שני ושלישי, ואתם בעצמכם תחליטו על כך'. הוא סיים את דבריו באזהרה:

מפני שאני יודע את מצב הדברים ואת המנטאליות באמריקה למה שהם רשאים, אני אומר לכם: תיזהרו ותיזהרו [קפלן פנה לחברי הנהלת הסוכנות] איני חושב שיש לכם הרשות להקציב הקצבה לא על חשבון הקרן הקיימת לישראל ועל חשבון קרן היסוד, אין רשות להחליט על פרינציפ זה, זו היא לדעתי החלטה לא חוקית, ואני יודע זאת.³⁵

תוכנו של המכתב וחילופי המכתבים הרבים בנוגע לבקשתו של גולדשטיין מלמדים על הקשיים ביישום ההחלטה. המשך המאבק בנושא נלמד ממברק נוסף שנשלח לסילבר מהנהלת הסוכנות בירושלים. סילבר נדרש להפסיק להקציב מכספי המגביות

32 מכתב הלשכה הראשית של הקרן הקיימת לאליעזר קפלן, 2.2.1943, אצ"מ, א 553/469.

33 פרוטוקול הנה"ס, 10.2.1946, אצ"מ.

34 למשל, הקצבת 100,000 דולר באמצעות קופות גמילות חסדים בפיקוח שניים מחברי הנהלת הסוכנות. ראו, פרוטוקול הנה"ס, 9.6.1946, אצ"מ.

35 שם.

להתיישבות הציונים הכלליים בארץ ישראל, לעצור את ההלוואות להסדרות הציונית האמריקנית מאותו מקור, לשלוח הסברים ולהקפיא את כל פעולותיו עד לבירוך משותף.³⁶

יכולתה המוגבלת של ההנהגה הציונית לשלוט בפעילות הכלכלית הציונית בארצות הברית ולפקח עליה הייתה הסיבה לניסיונותיו של קפלן לבצע שינויים ארגוניים שאמורים היו לחזק את כוחה של הנהלת הסוכנות בארצות הברית.³⁷ קפלן החזיק בהשקפה שהוועד המנהל של המגבית הארצישראלית המאוחדת כפופה למרותה של הנהלת הסוכנות היהודית.³⁸ ניהול ענייני המגבית בארצות הברית אמור היה להיות בידי חברי ההנהלה שנמצאו בארצות הברית או נציגים אחרים שימונו על ידי הנהלת הסוכנות. בנוסף הוא הציע שעשרה אחוזים מחברי הנהלת המגבית ימונו על ידי הנהלת הסוכנות בירושלים. הוא סיפר שהנהלת הסוכנות החליטה להגביר את פעילות ההנהלה הציונית בארצות הברית ולהעמיקה, ונושא המגבית היה אחת המטרות המרכזיות של התהליך. קפלן הדגיש שכפיפות המגבית להנהלת הסוכנות היא אבן יסוד בתפיסה הציונית. מערך איסוף הכספים בארצות הברית ובכל מקום אחר בעולם הוא אמצעי ומכשיר הכפוף לתנועה הציונית העולמית ומטרתו לפעול למענה, ולא להפך.³⁹

קפלן בחר לחזור ולהדגיש את בכורתה של הנהלת הסוכנות דווקא לאור חריפות המאבק על מעמדה של ההסדרות הציונית האמריקנית ולאור התמיכה של חלקים ניכרים מציוני ארצות הברית בפעולה עצמאית. דוגמה לחתירה זו לעצמאות היו פעולותיו של סילבר, שביקש לנצל חלק מכספי המגבית כדי לחזק את מעמדם של ציוני ארצות הברית בשתי דרכים משולבות: חיזוק מעמד הציונים הכלליים בארץ ישראל, והרחבת התשתית הארגונית של ההסדרות הציונית בארצות הברית. סילבר ביקש לבצע את פעולותיו באמצעות כספי המגביות שנאספו בארצות הברית ולא באמצעות התקציב הציוני, כדי להימנע מן הצורך לקבל את אישור המוסדות הציוניים לפעולותיו. מדיניות זו באה לידי ביטוי גם בדבריו של עמנואל ניומן (Neumann), פעיל ציוני מרכזי בזירה האמריקנית ועוזרו הקרוב של אבא הלל סילבר, שטען כי הפנייה להקצבה נעשתה לוועד המשותף של קרן היסוד והקרן הקיימת; פנייה זו חוקית, לעומת בקשה ישירה

36 מברק הנה"ס לסילבר, 27.3.1946, ארכיון סילבר, 1082/1.

37 נאום קפלן בפני חברי הוועד המנהל של המגבית הארצישראלית המאוחדת, 11.7.1945, אצ"מ, A.123/112.

38 כפי שצוין קודם לכן, ציוני ארצות הברית שלטו בוועד המנהל של קרן היסוד ושל הקרן הקיימת. ייתכן שזו הייתה הסיבה לניסיונו של קפלן להגביר את שליטת ההנהלה הציונית כבר בשלב הראשוני של איסוף הכספים.

39 נאום קפלן, 11.7.1945, אצ"מ, A.123/112.

למגבית המאוחדת שאיננה כזו.⁴⁰ אישור כזה היה פוגע בסמכותו של סילבר ומחזק את סמכות הנהלת הסוכנות בארצות הברית. תגובתו החריפה של קפלן מחזקת את ההנחה שמדובר בסוגיות מפתח הנוגעות לעצם מבנה התנועה הציונית וסמכויות ההנהלה הציונית.

ניצול כספי המגביות על ידי ההסתדרות הציונית האמריקנית נדון גם במכתבו של ישראל גולדשטיין יושב ראש ההסתדרות הציונית האמריקנית לעמנואל ניומן. אפשר ללמוד ממנו שההקצבה לבניית בית ההסתדרות הציונית האמריקנית לא הייתה מקרה יוצא דופן אלא חלק מתהליך מתמשך של ניצול כספי המגביות על ידי ציוני ארצות הברית.⁴¹ ביקורת על העברת כספי המגבית המאוחדת לשימוש ההסתדרות הציונית האמריקנית נמתחה שוב בעקבות העברת 54,000 דולר כתשלום עבור שירותי פרסום ויחסי ציבור שסיפקו ציוני ארצות הברית בעיתוניהם למגבית הארצישראלית המאוחדת.⁴² גולדשטיין ציין כי התשלום נדרש בגלל צמצום שטחי הפרסום המסחריים וירידה בהכנסות ממודעות, הסבר שלא היה משכנע מספיק. הוא טען שאמנם אין סיבה שההסתדרות הציונית האמריקנית תוותר על הכסף, אך ייתכן שהביקורת מחייבת להקטין להבא את סכומי הכסף המועברים אליה מהמגבית. ממכתבו עולה שהשיטה של העברת כספים ישירה קיבלה ביטוי קבוע בתקציב השנתי, גם אם מדובר היה בסכומים קטנים יחסית מתקציב המגבית הארצישראלית. גולדשטיין תמך בהעברת הכסף, אך הכיר בעובדה שההקצבה נעשתה בניגוד לחוקי המגבית וההסתדרות הציונית האמריקנית, וידע שהסבריו דחוקים ולא עומדים במבחן חוקי. העברת הכספים חיזקה את ההסתדרות הציונית האמריקנית והייתה נדבך נוסף במאבק למען עצמאותה, דבר המסביר את התנגדותם של בן-גוריון וקפלן לשיטה. מטרה זו האפילה על ההיבטים החוקיים וגרמה לגולדשטיין לנסות לבנות מערך תירוצים שיצמצם את הפגיעה בהסתדרות הציונית האמריקנית ויאפשר את המשך העברת הכספים.⁴³

מאבק נוסף של ציוני אמריקה בממסד הציוני היה ניסיונם לשנות את דרכי הקצאת הכספים למוסדות הציוניים בארצות הברית, וליצור דפוסי עבודה שיאפשרו להם לקבל

40 עמנואל ניומן נכח בישיבת הנה"ס ב-10.2.1946. ניומן ידע שהשליטה הציונית-אמריקנית בוועד המנהל של קרן היסוד הבטיחה היענות לבקשתם של ציוני ארצות הברית. בישיבה הבאה הדגיש קפלן שניומן השתתף בישיבה וההחלטה נגד ההפרשה התקבלה באופן דמוקרטי.

41 מכתב ישראל גולדשטיין לעמנואל ניומן, 20.3.1947, אצ"מ, A123/335.

42 הביקורת נאמרה במהלך ערב התרמה למגבית היהודית המאוחדת בהשתתפות גולדשטיין, בנשוויל. שם.

43 גולדשטיין פנה לניומן כמי שיש לו חלק מרכזי בהעברת הכספים מהמגבית להסתדרות הציונית האמריקנית. נתון זה מלמד שדבריו של ניומן בישיבת הנהלת הסוכנות נגד העברת הכספים להסתדרות הציונית בארצות הברית היו מנוגדים למעשיו בארצות הברית, וייתכן שנבעו מחוסר רצון ויכולת להתמודד עם דעת הרוב בהנהלת הסוכנות. ראו דברי ניומן בהנה"ס, 10.2.1946, אצ"מ.

את תקציבם ישירות מהקרנות הציוניות בארצות הברית ולא באמצעות התקציב הציוני הרגיל שנוהל בידי הנהלת הסוכנות. דרישות חוזרות להעברת תקציבים לארצות הברית נתקלו בהתנגדות ההנהלה. קפלן טען בהקשר זה כי 'המצב באמריקה במוכן זה הוא משונה. קופתנו אנו סגורה. כסף אין שולחים, אבל יחד עם זה הם מבקשים מאתנו מדי פעם בפעם אישורים להוציא כספים במקום'.⁴⁴ גם משה שרתוק (שרת), מנהל המחלקה המדינית של הסוכנות, טען שלמוסדות הציוניים בארצות הברית יש תקציב עצום המנוצל על פי רצונם וללא הגבלה.⁴⁵ חברי הנהלת הסוכנות חששו שהעובדה כי כספי המגביות נאספים בארצות הברית, מאפשרת לציונים האמריקנים לנצל אותם לצורכיהם. ניצול כזה היה חמור במיוחד לדעתם בגלל הניגוד הבולט בין הרווחה ששררה בארצות הברית לבין המצוקה הכלכלית של המוסדות הציוניים בארץ ישראל. האמריקנים רצו את הכסף לשם הגדלת מספר הפקידים וחזיון הממסד הציוני בארצות הברית, שלא הביא להרחבת הפעילות הציונית.⁴⁶

מעבר לניסיונות נקודתיים דרשו ציוני ארצות הברית למסד את זכותם להקציב אחוז מסוים מכספי המגביות על פי החלטתם הבלעדית, למרות התנגדותם של ראשי הממסד הציוני בכלל וראשי המערכת הכלכלית היישובית בפרט. קפלן התנגד נחרצות לדרישתם להקצבת 75,000 דולר שיוצאו בארץ ישראל על פי הוראותיהם. מתקבל על הדעת שהוא התנגד לבקשה מסיבות עקרוניות, למרות שמדובר היה בסכום כסף קטן יחסית. קפלן כתב, 'כפי שאתה יודע הוחלט פה אחד לאחר דיון רב לענות בשלילה, כי חושבים אנו את הדרך הזאת לדרך הורסת, הן מבחינת האינטרסים של הקרנות והן מבחינת ארגונית ציונית'. הוא הדגיש שנושא הדיון לא היה סכום הכסף המבוקש אלא ויכוח עקרוני על מהות הפעולה הציונית ומבנה התנועה.⁴⁷ אכן, יצירתה של מערכת כלכלית מבוזרת שאיננה נשלטת על ידי ההנהלה הציונית איננה רק סוגיה כלכלית אלא שינוי מבני של התנועה הציונית. הרעיון שהתנועה הציונית מייצגת את העם היהודי עלול היה להתערער בעקבות העברת סמכויות כלכליות להסתדרויות ציוניות עצמאיות שאינן כפופות באופן מוחלט להנהלה הציונית. חשיבותו של הפן הכלכלי הביאה את ציוני

44 בהמשך דבריו ציין קפלן שיש להוציא את הכסף רק לאחר אישור הנהלת הסוכנות וקרי היסוד. מתוך הדברים אפשר להבין שהאישור הוא פורמלי בלבד ולמעשה ציוני ארצות הברית פעלו באופן עצמאי. פרוטוקול הנה"ס, 12.1.1941, אצ"מ.

45 פרוטוקול הנה"ס, 7.5.1944, אצ"מ. בהודמנות נוספת הציג הרב מאיר ברלין (בר-אילן), חבר הנהלת הסוכנות, ביקורת על תקציב ועד החירום. הוא טען שתקציב המחלקה המדינית מגיע ל-604,000 דולר ושהוא אמור היה לעלות למיליון דולר. בנוסף יצא ברלין נגד המשכורות הגבוהות של בעלי התפקידים בהסתדרות הציונית האמריקנית. פרוטוקול הנה"ס, 16.1.1944, אצ"מ. הרב ברלין גר בארץ ישראל אך כיהן כנשיא כבוד של ארגון המזרחי בארצות הברית.

46 דברי משה שרתוק בהנה"ס, 7.5.1944, אצ"מ.

47 מכתב אליעזר קפלן ללואי ליפסקי, 4.5.1939, אצ"מ, F38/1335.

ארצות הברית, שביקשו לחזק את עצמאותם, להעצים את מאבקם הכלכלי באמצעות מיסוד פעילות כלכלית ציונית נפרדת מזו של ההנהלה הציונית.

ג. פרשת הקמתו של בנק ציוני אמריקני בתחילת שנות הארבעים

פרשה יוצאת דופן במסגרת מאבקם של ציוני ארצות הברית לעצמאות תקציבית ולשחרור מן התלות בהנהלה הציונית היה הניסיון להקים בנק ציוני אמריקני. הקמתו של בנק כזה משמעותית במיוחד מפני שלא היה מדובר במאבקים כלכליים בתוך המערכת הבריורקרטית הציונית אלא בניסיון ייחודי לשינוי מוחלט של מבנה המערכת הכלכלית הציונית על ידי הקמתו של מוסד כלכלי חדש המנוהל בבלעדיות על ידי ציוני ארצות הברית. הניסיון להקמת הבנק התנהל במהלך שנת 1940 בחשאי, במהירות וללא תיאום מוקדם עם הממסד הציוני מחוץ לארצות הברית. הקמת הבנק הוסתרה גם מראשי הציונות האמריקנית שניתן היה לשער שיתנגדו להקמתו. על פרטי הפרשה ניתן ללמוד מתזכיר סודי של איזידור ברסלאו (Breslaw) המנהל בפועל של ההסתדרות הציונית האמריקנית באותה תקופה.⁴⁸ ברסלאו סיפר שעל הקמת הבנק נודע לו בעקיפין. בשיחת טלפון שקיים בספטמבר 1940 עם משרדי ההסתדרות הציונית האמריקנית בניו יורק דווח לברסלאו על מסיבת עיתונאים שאמור היה לכנס למחרת, יום שישי בבוקר, יושב ראש ההסתדרות הציונית אדמונד קאופמן (Kaufmann), איש עסקים וושינגטוני שהיה מקורב לשופט ברנדייס. ברסלאו היה מוטרד מכיוון שמסיבת העיתונאים לא תואמה עמו מראש, כמתחייב, ונכשלו גם ניסיונותיו לקבל מקאופמן את תוכן ההצהרה שהיה בכוונתו למסור במסיבת העיתונאים ואת הסיבות לסודיות ולבהילות של כינוס מסיבת העיתונאים. נודע לו רק שקאופמן אמור היה למסור הצהרה כללית בנוגע להפצצה האיטלקית על תל אביב.⁴⁹ לאור מצב עניינים זה החליט לטוס השכם בבוקר מווינגטון לניו יורק על מנת להשתתף במסיבת העיתונאים. בהגיעו לניו יורק פנה היישר למלונן של קאופמן, שם התברר לו שזמן קצר קודם לכן נשלח מברק לאליעזר קפלן המודיע לו על ייסוד הבנק הציוני האמריקני ועל הכוונה להודיע על כך בפומבי במסיבת עיתונאים באותו יום.⁵⁰ במברק כתב קאופמן שיהדות אמריקה, השותף של היישוב לבניית ארץ ישראל, הזדעזעה מהפצצת תל-אביב ומהפגיעה בחפים מפשע. כתשובה להפצצה מתכוונת הציונות האמריקנית להכפיל את מאמציה לעזור ליישוב והביטוי המידי לכך הוא ייסודו של הבנק הציוני החדש. קאופמן הדגיש שהוא עצמו ירכוש 10,000 מניות

48 תזכיר איזידור ברסלאו, 15.9.1940, ארכיון החברה ההיסטורית היהודית אמריקנית, P501/1.

49 ב-24.7.1940 הופצצה חיפה וב-9.9.1940 הופצצה תל-אביב קשות. ההפצצה זעזעה את היהדות האמריקנית. ראו, גל, לקראת, עמ' 73-74.

50 מהתזכיר עולה שברסלאו הביע תרעומת על כך שלא היה שותף בתהליך קבלת ההחלטה על הקמת הבנק, אך הוא לא הציג התנגדות ממשית לרעיון עצמו. בשונה מרוברט סולד, ברסלאו התבונן בתהליך ולא ביצע פעולה משמעותית כדי להפסיקו.

יסוד של הבנק.⁵¹ קפלן וראשי הציונות בארץ ישראל הועמדו בפני עובדה מוגמרת. ברסלאו סיפר שהוא לא היה מודע לתהליך החשאי וכשנודע לו קיים התייעצויות טלפונית עם כמה ממנהיגי הציונות האמריקנית, בין השאר עם סטיפן וייז (Wise), מהחשובים שבמנהיגי הציונות האמריקנית.⁵² ברסלאו המשיך וכתב בתזכיר שרוברט סולד (Szold), גזבר ההסתדרות הציונית האמריקנית, שנודע לו על ההודעה הפומבית לקאופמן, דרש להפסיק את מסיבת העיתונאים מפני שהמהלך לא הובא לדיון במוסדות הציוניים האמריקנים.⁵³ התערבותו של סולד גרמה להפסקת מסיבת העיתונאים, ונציגי התקשורת התבקשו לא לדווח על הבנק. במקום זה מסר קאופמן הצהרה כללית על הפצצת תל-אביב בידי האיטלקים. התערבותו הפתאומית של סולד הוזכרה גם במכתבו של אברהם דיקנשטיין, נציג בנק הפועלים בארצות הברית. הוא סיפר שלסולד נודע במקרה על מסיבת העיתונאים ולכן יצר קשר טלפוני עם קאופמן ודרש ממנו שלא יודיע על הקמת הבנק.⁵⁴ דבריו של דיקנשטיין מלמדים שהתערבותו הבלתי צפויה של סולד הייתה הגורם היחידי שמנע את ההודעה הפומבית על יסוד הבנק.⁵⁵

51 מברק קאופמן לקפלן, 13.9.1940, הארכיון היהודי המרכזי בסינסינטי, 4/1, בתוך, MSS COL-203. אפשר ללמוד על הסתייגותו של קפלן מנושא הבנק, מהתנגדותו להקמת מוסד אמריקני להשקעות בארץ ישראל. היוזמה להקמת המוסד עלתה במהלך ועידת ציוני ארצות הברית בשנת 1941, עם סיום כהונתו של קאופמן. ראו דברי קפלן בהנה"ס, 7.9.1941, אצ"מ.

52 וייז היה מחשובי המנהיגים הציוניים בארצות הברית ומקורב מאוד לנשיא רוזוולט. ראו, למשל, Melvin I. Urofsky, *A Voice that Spoke for Justice: The Life and Times of Stephen Wise*, New York 1982

53 סולד היה פעיל מאוד בנושאי כלכלה ושימש גזבר ההסתדרות הציונית האמריקנית עד לשנת 1943. ראו, ראיון עם סולד, 23.2.1977, אב"ג, תיעוד בע"פ. חשוב לציין את הקשר ההדוק בין סולד לבן-גוריון. פעילותו של סולד בפרשת הבנק מתאימה ליחסו של בן-גוריון לציוני ארצות הברית ומעמדם בתנועה הציונית. על הקשר בין סולד לבן-גוריון ראו, ראיון עם סולד, 2.1.1977, שם. עמנואל ניומן סיפר לסילבר על שיחה שלו עם סולד שבמהלכה הזהיר אותו מפני שיתוף פעולה הדוק מדי בינו לבין בן-גוריון. ראו, מכתב ניומן לסילבר, 17.9.1943, אצ"מ, A123/91. הקירבה לבן-גוריון התגלתה גם מבחינה פוליטית. סולד תמך בתגובה חריפה נגד בריטניה בפרשת 'פטריה', בשונה מהקו שהוצג על ידי ברנדייס. ראו, מכתב סולד לווייז, 29.11.1940, שם, A406/54. גם בהשקפתו לגבי מעמדם של ציוני ארצות הברית הציג סולד השקפה קרובה לזו של בן-גוריון, כגון בתמיכתו בהצבת שליחים מארץ ישראל בארצות הברית, בניגוד לדעתם של רוב ראשי הציונות האמריקנית. דב יוסף, שהיה פעיל מאוד בנושאים אמריקנים, סיפר על כך: 'כשנסעתי משם בא אלי סולד ואמר לי: אנו מכירים לך תודה על שנשארת אצלנו, הכרחי שאנו נדע על הנעשה. אתם מוכרחים כל פעם לשלוח אלינו בן אדם כדי שנדע על הנעשה בארץ'. פרוטוקול הנה"ס, 13.4.1941, שם. מכלול הנתונים מלמד שלמרות קירבתו של סולד לברנדייס ולקבוצתו, הגורם המכריע בפעילותו הפוליטית היה השותפות הפוליטית עם בן-גוריון. סולד הוגדר בפי בן-גוריון כאחד משני הציונים האמריקנים היחידים שהם ציונים בלי כל סייג ותנאי, ושחשבו על ארץ ישראל לא מבחינת לויאליות או אי-לויאליות אמריקנית. פרוטוקול מרכז מפא"י, 19.2.1941, אצ"מ.

54 מכתב אברהם דיקנשטיין לאלברט אפשטיין, 14.9.1940, הארכיון היהודי המרכזי בסינסינטי, 4/1, בתוך MSS COL-203. דיקנשטיין היה מעורב בפרשת הבנק, כפי שהתברר מדבריו של ברסלאו

התנגדות להקמת הבנק הביע גם אלברט אפשטיין (Epstein), פעיל יהודי משיקגו. הוא כתב לדיקנשטיין זמן קצר לאחר מסיבת העיתונאים, שמאחר שקאופמן לא היה אדם פרטי אלא נשיא ההסתדרות הציונית בארצות הברית, ומאחר שהבנק שרצה להקים איננו בנק פרטי אלא בנק ציוני, עליו לקבל את אישור המוסדות והארגונים הציוניים בארצות הברית ונציגי אמריקה בהנהלת הסוכנות. אפשטיין הביע תקווה שהידיעה על הקמת הבנק לא פורסמה בארץ ישראל, דבר שהיה גורם למבוכה רבה, שכן לא קיבל את אישור הציונות האמריקנית ולא תואם עם המוסדות בארץ ישראל. הוא תקף את הקמת הבנק גם מבחינה כלכלית, וטען שלא היה בו כדי לענות על הדרישות הכלכליות המיידיות של התנועה הציונית. יתר על כן, הוא הציג שאלות על החוקיות שבמכירת מניות הבנק לפני קבלת האישרים החוקיים מהשלטונות האמריקנים.⁵⁶

פרשת הבנק היא עדות נוספת לכך שחלק משמעותי מההנהגה הציונית האמריקנית לא היה שבע רצון ממעמדו בתנועה הציונית. קאופמן פעל למען הקמת בנק ציוני לא כבעל ממון המקדם מיזם כלכלי אלא כנשיא ההסתדרות הציונית האמריקנית השואף לשנות את מבנה המערכת הכלכלית הציונית. המסמכים מראים כי הקמת הבנק לא הייתה תגובה ספונטנית להפצצת תל-אביב, אלא שיאו של מהלך מחושב שנועד לנצל את האירוע הדרמטי כדי לשנות את המבנה הכלכלי של התנועה הציונית ואת כללי המשחק בתנועה וביישוב.⁵⁷ מוסדות הבנק ולא המוסדות הפוליטיים היו אמורים

שסיפר על השתתפותו הפעילה במסיבת העיתונאים. ניתן להסביר את מעורבותו של דיקנשטיין בנושא הבנק בכך שלא היה מעורב במערכת הפוליטית של הציונות האמריקנית ולכן לא היה מודע למשמעויות מרחיקות הלכת שהיו להקמת הבנק. דיקנשטיין העיד על כך בעצמו. 'כולכם יודעים שאינני איש פוליטי ולא עסקתי באמריקה בעניינים פוליטיים. רשמי אינם אלה רשמי מסתכל'. פרוטוקול מזכירות מפא"י, 12.3.1945, אמ"ע. בדיון וחשבון מסמך למזכירות מפא"י לא נמצא אזכור כלשהו לפרשת הבנק למרות שנושאים כלכליים שונים הוצגו בו בהרחבה. מעבר לכך, דיקנשטיין הציג השקפות ברורות כנגד שאיפות העצמאות של ציוני ארצות הברית ופעל להקמת מערכות כלכליות שהיו אמורות למלא אותם תפקידים כלכליים כמו הבנק. למשל, 'חברת אמריקה ארץ ישראל למסחר', שהייתה צריכה לרכז את קניות המשק ההסתדרותי בארצות הברית ולהשיג אשראי במסגרת התכנית האמריקנית לפיתוח שחר חוץ. שם.

55 מכתב אברהם דיקנשטיין ל"ד"ר אלברט אפשטיין, 14.9.1940, הארכיון היהודי המרכזי בסינסינטי.

56 מכתב אלברט אפשטיין לאברהם דיקנשטיין, 16.9.1940, הארכיון היהודי המרכזי בסינסינטי.

57 הניסיון להגביר את השפעת הציונות האמריקנית ביישוב באמצעות הקמת בנק התברר גם בתקופה מאוחרת יותר. ברנרד רוזנבלט, איש הציונים הכלליים ושותף פוליטי ותיק של ניומן, פנה לסילבר בתחילת שנת 1947 רוזנבלט והציע להשתלט על בנק קופת עם כדי לאפשר לציונים הכלליים לקיים מוסד בנקאי משלהם כדוגמת המזרחי ותנועת העבודה. הבנק אמור היה לשמש מכשיר מרכזי שמטרתו שיפור מצב הציונות הכללית ביישוב בארץ ישראל. רוזנבלט הציג מסמך מפורט שתואר את מבנה הבנק ואת דרכי ההשתלטות. הוא כתב את המכתב לאחר מגעים מוקדמים עם נציגי הנהלת הבנק כדי להבטיח את שיתוף הפעולה שלהם עם תהליך ההשתלטות. מכתב ברנרד רוזנבלט לסילבר, 16.1.1947, ארכיון סילבר, 238/1.

להחליט, על פי שיקולים כלכליים, מהן ההשקעות שהבנק מעוניין לקחת בהן חלק. סמכות ההחלטה בנוגע לתקציב הציוני וכיצד להשקיע את כספי התרומות של יהודי ארצות הברית הייתה נלקחת מידי המוסדות הציוניים ועוברת למוסדות הבנק. מייסדי הבנק סברו כי עדיף להשקיע בבנק מסחרי שהיה מבטיח שימוש נכון ויעיל בכסף, מאשר לתרום למגביות הציוניות. הבנק היה מאפשר ליהודי ארצות הברית לקחת חלק בבניית ארץ ישראל תוך פעילות עסקית רווחית שאמורה הייתה להתנהל על פי רוחם ובפיקוחם. הפגיעה בקרנות הציוניות בארצות הברית עקב הזרמת רוב הכסף לבנק המתוכנן נועדה לפגוע גם בסמכותם וביכולתם של מנהיגי היישוב בארץ ישראל לנהל פעילות כלכלית עצמאית בהתאם לשיקוליהם. בכוונת מקימי הבנק היה לפעול לא רק בתחום ההלוואות, אלא להשיג שליטה על מימון היצוא והיבוא בין ארצות הברית וארץ ישראל.⁵⁸

לתנועה הציונית וליישוב בארץ ישראל היו מוסדות פיננסיים ועסקיים שלחלקם היו נציגויות בארצות הברית.⁵⁹ מוסדות אלה יכלו לשמש אמצעי להשקעות עסקיות בארץ ישראל, אך מקימי הבנק לא פעלו משיקולים עסקיים בלבד. מלבד הפגיעה בסמכות ההנהלה הציונית היה בהקמת הבנק כדי ליצור דפוס פעולה שקשה היה לשנות בעתיד, גם לאחר הקמת מדינה יהודית. הניסיון להקים בנק ציוני אמריקני הסתיים בלא-כלום, אבל המאבקים בתוך הציונות האמריקנית החשאיות של מהלכי ייסוד הבנק והתגובה הנמרצת של המתנגדים מלמדים שלא היה זה מהלך פוליטי וכלכלי שולי. סוגיית הבנק העמידה אתגר מורכב בפני ראשי הממסד הציוני מחוץ לארצות הברית והיא מלמדת שראשי ההנהגה הציונית בארצות הברית היו מודעים לכוחם הכלכלי ולאפשרויות להשפיע באמצעותו על היישוב בארץ ישראל ועל מבנה התנועה הציונית. לא הייתה זו מדיניות שנוהלה בידי מנהיג בודד. רבים ממנהיגי הציונות האמריקנית שקיימו ביניהם יחסי יריבות אידאולוגיים ופוליטיים עזים בסוגיות אחרות תמכו בכך.⁶⁰ הבניית של מערכת כלכלית המשמרת את עצמאותם שירתה שתי מטרות משולבות. בבסיסה של האחת הייתה הנחת יסוד שרק בדרך זו ניתן לקיים ציונות אמריקנית שאינה נופלת למלכודת של סוגיות הקשורות לנאמנות כפולה, ומטרתה של האחרת הייתה לנצל את המכשיר הכלכלי כאמצעי לעיצובו של היישוב היהודי בארץ ישראל על פי השקפת עולמם במגוון נושאים, החל במבנה המערכת הכלכלית ועד ליחסי יהודים-ערבים.

58 על מטרות הבנק אפשר ללמוד ממכתבו של דיקנשטיין לסולד, 14.9.1940, הארכיון היהודי המרכזי בסינסינטי, 4/1, בתוך MSS COL-203.

59 ראו מכתבו של אליעזר קפלן ללואי ליפסקי בנוגע לפעילות בנק הפועלים בארצות הברית, 12.10.1938, אצ"מ, S53/85.

60 למשל, בין ליפסקי וגייקובס היו יחסי יריבות פוליטיים ואישיים עזים. מק-קון, נשים יהודיות, עמ' 100-101.

פרשת הבנק מלמדת על קיומו של דפוס חוזר של שימוש בכוח הכלכלי ובמיסודו על מנת להשפיע על מבנה התנועה הציונית העולמית. קיים דמיון בין התנגדותם של ברנדייס ואנשיו להקמת קרן היסוד ב-1921 לבין ניסיונות ההנהגה הציונית האמריקנית להשגת עצמאות כלכלית החל בסוף שנות השלושים בכלל והניסיונות להקמת בנק ציוני בשנת 1940 בפרט.⁶¹ למרות ההבדלים המשמעותיים בין התקופה שלאחר סיום מלחמת העולם הראשונה וסוף שנות השלושים, בשני המקרים התעצמותה של הציונות האמריקנית, בתוקף הנסיבות ההיסטוריות, עוררה את שאלת מעמדם של ציוני ארצות הברית במסגרת התנועה הציונית ולוותה במאבקים חריפים. על ייסודה של קרן היסוד הוחלט במסגרת התארגנותו של הממסד הציוני לאחר הצהרת בלפור, אבל ברנדייס הציע להקים בזירה האמריקנית בפרט ובזירה העולמית בכלל מערך איסוף כספים שונה לחלוטין מקרן היסוד.⁶² עקרונות פעולתו של הארגון החדש שהציע ברנדייס בתחילת שנות העשרים והשפעתו הצפויה על מבנה התנועה הציונית היו זהים לאלה שהנחו את מקימי הבנק הציוני אמריקני בתחילת שנות הארבעים, שהיו מנאמניו של ברנדייס. אכן, בין ברנדייס לקאופמן התקיים קשר הדוק. ברנדייס תמך באופן נלהב במועמדו לנשיאות ההסתדרות הציונית האמריקנית, והיה מעורב אישית ובאמצעות נאמניו בכל תהליכי הבחירה, החל בפעם הראשונה שבה הוצע התפקיד לקאופמן, דרך ארגון התמיכה הפוליטית ועד לבחירה עצמה, שמילאה את ברנדייס סיפוק ושמחה.⁶³

בשני המקרים דובר על הקמת מוסד כלכלי ציוני חדש, שעצם הקמתו הייתה פוגעת במוסדות הכלכליים הקיימים ובסמכות ההנהלה הציונית על ידי ביזור הפעילות הכלכלית. בשני המקרים העברת הכסף מארצות הברית לארץ ישראל אמורה הייתה להתבצע באופן קרוב יותר לרוח האמריקנית: על פי מדדים עסקיים ולא רק באמצעות תרומות. שינוי המבנה הכלכלי של התנועה הציונית, אמור היה לגרום למעשה להעברת סמכויות מהנהלת הסוכנות לתנועה הציונית האמריקנית.

חיזוק נוסף להנחה בדבר קיומו של יסוד המאבק בזירה הציונית האמריקנית, כמכנה משותף המתקיים בצד חילוקי דעות פוליטיים ואידאולוגיים, אפשר למצוא בעובדה ששניים ממחנכיו הבולטים של ברנדייס בשנות העשרים, לואי ליפסקי ועמנואל ניומן, פעלו בסוף שנות השלושים להעצמת מעמדם של ציוני ארצות הברית במסגרת התנועה

61 אביתר פריזל, המדיניות הציונית לאחר הצהרת בלפור, תל-אביב תשל"ז (להלן: פריזל, המדיניות), עמ' 250-226; יעקב מצר, הון לאומי לבית לאומי, 1919-1921, ירושלים תשל"ט.

62 עמ' 127-102; חגית לבסקי, יסודות התקציב למפעל הציוני: ועד הצירים 1918-1921, ירושלים תשמ"א, עמ' 15-31. המאבק בין ברנדייס לווייצמן בנוגע לקרן היסוד כלל גם יכוח על העקרונות הכלכליים שצריכים להנחות את מעצבי המערכת הכלכלית הציונית והיישובית. ברנדייס ושותפיו תמכו בטיפוח היוזמה החופשית ובקיום מערכת כלכלית פחות ריכוזית. על סוגיה זו ראו, חיים ויצמן, מסה ומעש: זיכרונות חייו של נשיא ישראל, ירושלים ותל-אביב תש"ט, עמ' 264-265.

63 מכתב ברסלאו לברנדייס, 16.5.1940, ארכיון החברה היסטורית היהודית אמריקנית, P501/1.

הציונית.⁶⁴ פעולתם עלתה בקנה אחד עם עמדותיו של ברנדייס בסוגיה זו. השקפתו של ליפסקי על מעמדם של ציוני ארצות הברית בתנועה הציונית נחשפה במכתבו לאליעזר קפלן בספטמבר 1942.⁶⁵ ליפסקי פתח את מכתבו בהכרזה שלמעמדו כחבר אמריקני בהנהלת הסוכנות לא הייתה משמעות מעשית. לטענתו הדבר קיבל ביטוי מעשי בביקוריהם של חברי הנהלת הסוכנות בארצות הברית. המבקרים הפגינו זלזול בו ובמוסדות הציונות האמריקנית והתעלמו מהם לחלוטין, אפילו בסוגיות הנוגעות במישורין בארצות הברית ובציונות האמריקנית. ליפסקי ציין שמתוך מודעות למתח בין תפקידו כחבר הנהלת הסוכנות לבין ייצוג ציוני אמריקה הקפיד לשמור על איזון בין תפקידיו בהנהלת הסוכנות ובין אלה שבארגונים ציוניים בארצות הברית. הוא הדגיש שרק שילוב התנועה הציונית העולמית עם הארגונים הציוניים המקומיים בארצות הברית יאפשר את פיתוחה של הציונות האמריקנית. ציוני ארצות הברית לא התעלמו מהשינויים שהתרחשו בתנועה הציונית וביישוב, והכירו במשמעות ובחשיבות של התפתחות תנועת העבודה. נציגי תנועת העבודה שביקרו בארצות הברית זכו לשיתוף פעולה ולעזרה, ותמיכת הציונות האמריקנית בקרן היסוד הייתה מכשיר כלכלי בעל חשיבות שאיפר הזרמת כספים לתנועת העבודה בארץ ישראל. הוא התריע שהתמיכה בתנועת העבודה לא הייתה ברורה מאליה וכי הציונות האמריקנית איננה רק מקור מובן מאליו להזרמת כספים. הוא ביקש להפוך את עוצמתה הכלכלית של הציונות האמריקנית לעוצמה פוליטית.

יש להבין את המכתב על רקע המאבק המתפתח בין וייצמן ובן-גוריון בתנועה הציונית בכלל ובזירה האמריקנית בפרט, ותמיכתו של ליפסקי בווייצמן. ליפסקי שילב במכתבו מרכיבים ברורים של איום וניסה לנצל את כוחה הכלכלי של הציונות האמריקנית כדי להשפיע על הזירה הפוליטית הציונית. הוא הדגיש שציוני ארצות הברית מילאו תפקיד מרכזי בעלייתו של וייצמן לדרגת מנהיג ציוני והפיכתו לסמל מאחד. לעומת זאת התמיכה בתנועת העבודה הייתה מנוגדת לעיקרים האידאולוגיים של הציונות הכללית בארצות הברית. סילוקו של וייצמן יגרום לפגיעה בשיתוף הפעולה המשולש: ציוני ארצות הברית, וייצמן ותנועת העבודה. במידה שווייצמן יודח מתפקידו כנשיא ההסתדרות הציונית, יפרשו ליפסקי ושותפיו מהשותפות הפוליטית עם תנועת העבודה. מהלך כזה עלול היה לגרום לנזק כבד לתנועה הציונית בכלל ולתנועת העבודה בפרט בגלל הקטנת היקפי התרומות שמקורם בציונות האמריקנית. ליפסקי התריע שזנך

64 להתנגדותו של ניומן לברנדייס ראו, פריזל, המדיניות, עמ' 168.

65 מכתב לוואי ליפסקי לאליעזר קפלן, 23.9.1942, אצ"מ, 58/53.S5.

כבד לא פחות היה נגרם בגלל הפסקת פעילותם של ציוני ארצות הברית כגורם מלכד בתנועה הציונית.⁶⁶

חתירתו של ליפסקי לשילוב ציוני ארצות הברית בתנועה הציונית העולמית באה לידי ביטוי גם במכתב מוקדם ששלח לווייצמן, ובו תיאר את הציונות האמריקנית כיער סבוך הפתוח לכל צייד מזדמן המגיע מארץ ישראל. השליחים מארץ ישראל הם ציידים החמושים בהמלצות מארץ ישראל, החתומות במקרים רבים על ידי חברי ההנהלה בירושלים, תוך התעלמות מוחלטת מהקשיים והצרכים המיוחדים של ציוני אמריקה. פעילות איסוף הכספים נעשתה ללא תיאום עם הממסד הציוני האמריקני. הוא התנגד בתוקף למצב שבו ארצות הברית תשמש לתנועה הציונית מקור לגיוס כספים ותו לא, תוך התעלמות ממעמדם ומפעילותם של ראשי הציונות האמריקנית.⁶⁷

תמיכתם של ליפסקי וניומן בחיזוק מעמדה של הציונות האמריקנית ציינה שינוי במעמדם של המהגרים המזרח אירופים בחברת המהגרים האמריקנית. ניומן וליפסקי, יוצאי מזרח אירופה, השתלבו בחברה האמריקנית ולא היו נכונים להמשיך ולקבל את מרות התנועה הציונית על פי הדפוסים המזרח אירופים שספגו בילדותם. בסוף שנות השלושים הם ביקשו להכנות ולעצב תנועה ציונית המתאימה למעמדם בחברה האמריקנית ולתפיסתם את מהות ציונותם כחלק מחברת המהגרים האמריקנית, במקביל להשקפתם על חובתם וזכותם לפעול בעולם הציוני באופן המשקף את התעצמותם.⁶⁸

פרשת הבנק מצטרפת לניסיונות חוזרים ונשנים של הציונים האמריקנים להשיג שליטה גדולה יותר על השימוש בכספם כאמצעי לעיצוב התנועה הציונית בהתאם להשקפת עולמם. המאבק שהחל בפרשת קרן היסוד נפסק בשנות העשרים, תקופה שבה הציונות האמריקנית סבלה מחולשה פוליטית, והתעורר בתחילת שנות הארבעים עם התגברות הפעילות הציונית בארצות הברית. סטיפן וייז פעל לביסוסו של המרכז הציוני בארצות הברית כמרכז כוח פוליטי עצמאי במסגרת המאבק בין וייצמן ובן-גוריון בתחילת שנות הארבעים.⁶⁹ אבא הלל סילבר ביקש לנהל פעילות פוליטית עצמאית בארצות הברית ללא קבלת הוראות מהמרכזים הציוניים בירושלים ולונדון.⁷⁰ שלמה

66 שם. לתיאור של הציונות האמריקנית כשדה מאבק בין וייצמן ובן-גוריון ראו המפגש בלשכתו של וייז בהשתתפות וייצמן, בן-גוריון ומנהיגי הציונות האמריקנית. בן-גוריון ביקש ממשתתפי הפגישה להגביל את פעולתו הפוליטית של וייצמן בארצות הברית. משתתפי הפגישה לא נענו לבקשתו. ראו, מכתב וייז לבן-גוריון, 19.6.1942, הארכיון היהודי המרכזי בסיניסטי, MS4/21.

67 מכתב ליפסקי לחיים וייצמן, 24.6.1938, אב"ג, התכתבות. המכתב הוגדר אישי. אין בידי הסבר כיצד הגיע המכתב לארכיונו של בן-גוריון.

68 ראו, Oscar Handlin, *Race and Nationality in American Life*, New York 1957, pp. 193-200; Marshall Sklare, *Observing America's Jews*, Hanover and London 1993, pp. 159-180

69 ראו, למשל, מכתב וייז לבן-גוריון, יוני 1946 (ללא תאריך מדויק), הארכיון היהודי המרכזי בסיניסטי, MS4/21.

70 מכתב סילבר לווייצמן, 3.3.1944, אצ"מ, Z5/391.

גולדמן התנגד לשיגור שליחים מארץ ישראל לארצות הברית.⁷¹ מנהיגות הדסה הקימו מערכת עצמאית ובניגוד לדעתו של בן-גוריון, לבחינת סוגיית יחסי יהודים ערבים בארץ ישראל. וברנדייס טען בתוקף בשנת 1940 שלהנהגה הציונית החוץ אמריקנית אין סמכות כלשהי בארצות הברית, ושמנהיגים ציוניים לא-אמריקנים אינם יכולים לנהל מגעים עם הממשל האמריקני.⁷²

ביטוי מובהק למגמות שמטרתן לשנות את מעמדם של ציוני ארצות הברית בתנועה הציונית העולמית וביישוב הוא מכתבו של ניומן לג'ייקובס. ניומן פנה לג'ייקובס במטרה לגייסה לתמיכה ביוזמתו לשינוי בסיסי של מבנה התנועה הציונית. הוא הציע להשתמש בעוצמה הציונית האמריקנית כדי לחזק במקביל את הכוח הציבורי והפוליטי של הציונות האמריקנית ושל הציונות הכללית בארץ ישראל. ניומן הצביע על הזיקה הקיימת בין שני הגורמים והסביר כי הציונות האמריקנית מורכבת בעיקרה מתומכי הציונות הכללית. ניומן עמד על הסיבות לחוסר ההשפעה של הציונות הכללית בארץ ישראל וחיווה את דעתו כי הדרך העיקרית לשנות זאת היא הקמת נציגות ציונית אמריקנית בארץ ישראל. לדבריו, ההסתדרות הציונית האמריקנית הייתה צריכה להקים משרד כזה לפני זמן רב. הנציגות אמורה הייתה לייצג את האינטרסים והרעיונות האמריקנים בארץ ישראל כדי להשפיע על היישוב ולפתור את בעיותיו בהתאם להשקפות הציונות הכללית האמריקנית. הנציגות יכולה הייתה להיות מורכבת מציונים אמריקנים חיים בארץ ישראל ומתושבי ארץ ישראל הקרובים בהשקפתם לציוני ארצות הברית. לדעתו נציגות פעילה ומאורגנת הייתה מצליחה להחדיר את הרעיונות ודרכי הפעולה של הציונות האמריקנית לציבור בארץ ישראל כולו ובמיוחד לקבוצות הפעילות והמובילות בקרב התנועה הציונית שם.⁷³ הוא הציע לג'ייקובס ולארגון הדסה להוביל את המהלכים לפתיחת הנציגות המתוכננת מתוך שהיה מודע להשקפת עולמה, ומשום שראה בה שותפה בכוח למאבק לשינוי מעמדם של ציוני ארצות הברית בתנועה הציונית.

רעיון הקמתו של משרד ציוני אמריקני בארץ ישראל היה היפוכה של שיטת השליח היוצא מארץ ישראל על מנת להדריך את יהדות ארצות הברית. ניומן סבר שציוני ארצות הברית לא היו זקוקים להדרכה אלא להפך, הם היו אלה שצריכים היו להדריך ולכוון את היישוב בארץ ישראל. השקפה דומה בזכות חיזוק הנוכחות של ציוני ארצות הברית

71 מכתב שלמה גולדמן לבן-גוריון, 26.1.1939, אב"ג, התכתבות; מכתב ניומן לסילבר, 21.9.1948, אצ"מ, A123/223.

72 פרוטוקול הוועדה ליחסי יהודים ערבים של ארגון הדסה, 13.12.1941, אצ"מ, A123/520; תזכיר איזידור ברסלאו על שיחה עם ברנדייס, 15.9.1940, ארכיון החברה ההיסטורית היהודית אמריקנית, P501/1.

73 מכתב עמנואל ניומן לרוז ג'ייקובס, 21.2.1940, אצ"מ, A375/71.

בארץ ישראל נשמעה גם בישיבת הוועד המנהל של קרן היסוד בארצות הברית.⁷⁴ במהלך דיון בנושא הודגש שהציונות האמריקנית, בניגוד לקבוצות עולים מארצות אחרות, לא הטביעה את רישומה על היישוב היהודי בארץ ישראל. כדי לתקן מצב זה הוצע להקים בארץ ישראל מוסד מיוחד שיבטא את ייחודם של הציונים דוברי האנגלית. לציונות האמריקנית היה אמור להיות מקום מרכזי במוסד ששליש מעלותו תמומן בידי ציוני ארצות הברית. אמצעי נוסף לחיזוק ההשפעה הציונית האמריקנית היה הקמת מערך מלגות שמטרתו הייתה לאפשר לצעירים יהודים אמריקנים לשהות בארץ ישראל למשך שנה אחת. בישיבה ניכר חוסר שביעות רצון מהיקף המידע שהיה בידי ההנהגה הציונית אמריקנית על המתרחש בארץ ישראל. לצורך תיקון המצב הוצע להציב בארץ ישראל נציג ציוני אמריקני, שאמור היה לדאוג להעברה שוטפת של מידע אמין על המתרחש בארץ ישראל בכל תחומי החיים.⁷⁵ הודגש שיש להקפיד על כך כי הנציג ייצג נאמנה את ציוני ארצות הברית, וכדי שלא יושפע על ידי המציאות בארץ ישראל יש להחליפו לכל היותר לאחר כהונה של שנתיים.

המאבק למען עצמאות והשפעה גדולים יותר בתנועה הציונית היה משותף לפלגים שונים בציונות האמריקנית וליריבים פוליטיים שהיו חלוקים בסוגיות אחרות. להשקפתם, עצמאותה של הציונות האמריקנית הייתה תנאי ראשוני והכרחי לניסיון להשפיע על העולם הציוני משמאל ומימין כאחד. ההסכמה הרחבה בנוגע לחשיבות קיומה העצמאי של הציונות האמריקנית התקיימה במקביל להיותה של הציונות האמריקנית זירה למאבקים חריפים בשאלה מה מידת העצמאות הראויה לה, ולאילו מטרות יש להשתמש בהשפעתה.⁷⁶

ד. אפילוג

יש להבין את פרשת הבנק בפרט ואת המאבקים הכלכליים של ציוני ארצות הברית במסגרת התנועה הציונית בכלל, לאור יחסה של הנהלת הסוכנות לסוגיית מעמדם של ציוני ארצות הברית. יושב ראש ההנהלה, בן-גוריון, חתר למנוע מצב בו כוחם הכלכלי

74 פרוטוקול הוועד מנהל של קרן היסוד בארצות הברית, 27.2.1946, ארכיון סילבר, 1082/1.

75 הרצון להבטיח זרימה אמינה ושוטפת של מידע מארץ ישראל לארצות הברית חזר ועלה בהנהגה הציונית האמריקנית. דרישה כזו עלתה בדבריה של רוז ג'ייקובס בהנהלת הסוכנות ובפרוטוקול של הוועדה לענייני ערבים של ארגון הדסה. ההצעה בוועד המנהל של קרן היסוד הייתה חלק מתהליך זה ומרצונם של ציוני ארצות הברית ליצור אפיקי תקשורת עצמאיים שיפעלו ללא תלות במידע שהופץ על ידי המוסדות הציוניים בארץ ישראל. שם.

76 חיזוק נוסף לעובדת קיומם של חילוקי דעות בנוגע לגבולות עצמאותם של ציוני ארצות הברית ניתן לקבל בעקבות פעילותה של ההנהגה הציונית היישובית בשנות הארבעים שהכירה בחילוקי הדעות בקרב הציונות האמריקנית וביקשה שההנהגה הציונית האמריקנית תורכב מגורמים מתונים שלמרות שאיפתם לעצמאות הכירו במרות ההנהגה החוץ אמריקנית. ראו, למשל, דברי אליעזר קפלן בוועד הפועל הציוני המצומצם, 26.7.1940, אצ"מ.

של ציוני ארצות הברית יתורגם לעוצמה פוליטית, וסבר שבעל המאה לא היה צריך להיות בעל הדעה.

בשנות העשרים ויתרו ציוני ארצות הברית למעשה על היסוד המדיני בפעולתם. זה בא לידי ביטוי, בין השאר, בחוסר יכולתם להשפיע על דרכי השימוש בכספים. ניסיונם לשנות את דפוסי הארגון ואת המבנה הפוליטי כפי שנקבעו בשנות העשרים ואשר הבטיחו את הפסיביות האמריקנית, נתקל בהתנגדותו הנמרצת של בן-גוריון.⁷⁷ בן-גוריון הציג בבירור את השקפתו על מערכת היחסים עם הציונות האמריקנית: 'העיקר ארץ ישראל אחר כך אמריקה'.⁷⁸ יתר על כן, לדבריו:

כמו שניו זילנד, כמו שאוסטרליה, הם ילדי אנגליה הצעירים, אם כי ממשלת אנגליה אינה יכולה לחייב אותן בעצותיה, אבל העם האנגלי בניו זילנד, העם האנגלי באוסטרליה, ואני מניח שגם העם האנגלי בקנדה, מביט לאנגליה ועושה כמעשה אנגליה. אמנם זה דמיון, הוא צולע כמו כל דמיון, אבל מה שהוא כזה אני רואה גם בארץ ישראל, את לב הציונות באמריקה רואים בארץ ישראל.⁷⁹

השמירה על בכורתה של ארץ ישראל הכתיבה מבנה ארגוני שאמור היה להבטיח את שליטתה של הנהלת הסוכנות ושל בן-גוריון עצמו במוסדות אמריקנים. הסוגיה הכלכלית תפסה מקום מרכזי ביותר במערכה זו, שכן באמצעות הכספים שגייסו יכולים היו האמריקנים לבטא את כוחם. בן-גוריון מעוניין היה ביתרונות המדיניים והכלכליים שציוני ארצות הברית יכלו להעניק לתנועה הציונית וליישוב בארץ ישראל, אך הקפיד לעצב מערכת כלכלית שתמנע מהם את היכולת לממש את כוחם הכלכלי והפוליטי ולהשפיע על התנועה הציונית ועל היישוב בארץ ישראל.

עוצמתם הכלכלית של ציוני ארצות הברית וחשיבות תרומתם לתקציב הציוני הביאו לכך שהסוגיה הכלכלית קיבלה מקום מרכזי במאבקם לשמירת עצמאותם. אבל התחום הכלכלי היה רק חלק ממכלול שלם של פעילויות. ההנהגה הציונית האמריקנית התנגדה לשיגור שליחים ציוניים מארץ ישראל לארצות הברית, פעלה למנוע ממנהיגים ציוניים שלא מארצות הברית לפעול בזירה הפוליטית הכלל אמריקנית למען מטרות ציוניות,

77 התנגדות דומה באה לידי ביטוי בדבריהם של חברים רבים בהנהלת הסוכנות. אליהו דובקין, חבר הנהלת הסוכנות וראש מחלקת הקליטה, טען ש'החברים בארצות הברית עושים תמיד את הטוב בעיניהם ולכן רצוי לשאול אותם אם הם יתחשבו בהחלטות ההנהלה ורק אז נביע את דעתנו'. פרוטוקול הנה"ס, 3.11.1940, אצ"מ. ובישיבה נוספת, 'עלינו להתנגד להחלטת המגבית, אחרת יהיה תקציבנו טעון שינויים מפעם לפעם לפי השפעת אנשים מן החוץ. עלינו קודם כל לדאוג לתקציב ההנהלה וכספי ארצות הברית הם עתה עיקר לכיסוי התקציב'. שם, 24.2.1941.

78 יומן בן-גוריון, 17.9.1942, אב"ג.

79 פרוטוקול הוועד הפועל הציוני המצומצם, 14.1.1941, אצ"מ.

וביקשה במחצית השנייה של שנות הארבעים להקים מערך פוליטי עצמאי שיתמודד על הנהגת התנועה הציונית.⁸⁰

הסוגיה הכלכלית הייתה חלק ממהלך פוליטי ואידאולוגי נרחב שמטרתו לשנות את מעמד הפוליטי של ציוני ארצות הברית בתנועה הציונית וביישוב. אפשר לטעון שפעילותם הפוליטית של ציוני ארצות הברית בשנות הארבעים איננה שונה מדפוסי הפעילות הפילנתרופית הקודמת, כאשר לדפוסי התמיכה הכלכלית המתגברת של ציוני ארצות הברית בשנות השלושים נוספה התמיכה המדינית. אך בניגוד לטענה כזו אפשר לראות שהחל מסוף שנות השלושים חלו שינויים מפליגים בדפוסי הפעילות של ההנהגה הציונית בארצות הברית. ראשי הציונות האמריקנית לא קיבלו עוד את דפוסי הפעילות שנוצרו בשנות העשרים והשלושים ופעלו לשנות את מעמד בתנועה הציונית העולמית. מטרתם הייתה ליצור מבנה ארגוני שיבטיח את עצמאותם ויבטא את תרומתם הכלכלית לתנועה הציונית, את עוצמתם המספרית בתוך התנועה הציונית ואת תרומתם למאבק המדיני הציוני בזירה האמריקנית והבינלאומית.

שינוי מעמד של ראשי הציונות האמריקנית בסוף שנות השלושים היה תנאי ראשוני והכרחי ליכולתם להשפיע על העולם הציוני. מסיבה זו המערכה על נושא זה גישרה על פערים אידאולוגיים וחיברה בין יריבים ציונים אמריקנים, שפעלו במשותף למען מימוש זכותם להשפיע על שהתרחש בעולם הציוני. המאבק בשאלת מעמד של ציוני ארצות הברית נוהל על ידי כל חלקי הציונות האמריקנית, ולא רק על ידי גורמי אופוזיציה לממסד הציוני בארצות הברית ובתנועה הציונית, תוך כדי הבדלי השקפה בנוגע למידת עצמאותם של ציוני ארצות הברית בתוך התנועה הציונית. הפסקתו של המצב הפסיבי של יהודי ארצות הברית בתנועה הציונית הייתה תנאי ראשוני והכרחי לניסיון להשפיע על המערכת הציונית בכל כיוון. הבדלי ההשקפה והדעות השונות ניכרו בעיקר במחצית השנייה של שנות הארבעים, כאשר ניתן היה לתרגם את כוחם של ציוני ארצות הברית לפעילות פוליטית וציבורית ביישוב בארץ ישראל ובתנועה הציונית העולמית.

80 בנוגע לשליחים ראו, למשל, מכתב שלמה גולדמן, נשיא ההסתדרות הציונית האמריקנית לבן-גוריון, המתנגד לשליחת שליחים מארץ ישראל לשם הפעלת משרד הסוכנות בווינגטון וטוען שציוני ארצות הברית יכולים להפעיל בעצמם, 26.1.1939, אב"ג, התכתבות. לרצון למנוע פעילות של מנהיגות ציונית לא-אמריקנית בזירה הפוליטית שם ראו, פרוטוקול ישיבת וועד החירום הציוני בארצות הברית, 29.12.1941, הארכיון היהודי המרכזי בסינסינטי, 5/1-203. על הקמת מערך פוליטי עצמאי ראו, כרוז של ההסתדרות הציונית האמריקנית לפני הבחירות לקונגרס הציוני הכ"ב בשנת 1946, ארכיון סילבר, 1/1880. הכרוז עסק בסוגיית מעמדם של ציוני ארצות הברית בתנועה העולמית והגיב להאשמות שברצונם להשתלט על התנועה הציונית.